

Universitetsreformatør, opplysningsmann og politisk rebell – Johann Friedrich Struensee, offentligheten og forslaget til reform av det medisinske fakultet i København 1771

Michael 2015;12: 369–83.

Denne artikkelen tematiserer de såkalte trykkefrihetsskriftene som kom ut under Johann Friedrich Struensees regjeringsperiode i Danmark-Norge (1770–1772), særlig basert på hvordan to tekster fra denne samlingen drøfter legeutdannelsen og legens virke. Skriftene som er gjenstand for studier i artikkelen, kan ses som en respons på Struensees planer om å reformere Københavns Universitet i 1771, slik planene ble forsøkt gjennomført av Johann Ernst Gunnerus og Christian Berger. De aktuelle tekstene trekker dermed et politisk tema inn i en bred offentlighet. Tekstene framstår som tidstypisk dokumentasjon på et allment ønske om opplysning, og de bidrar til å legge grunnlag for debatt om hva legens virke og dermed legeutdannelsen skal være.

For *Michaels* faste lesere vil Johann Friedrich Struensee (1737–1772) nå være et kjent navn, ikke minst takket være interessen som ble rettet mot Struensees medisinske doktoravhandling i tidsskriftets forrige utgave.¹ Struensee kom til København som kong Christian VIIIs livlege i 1768. Han innledet raskt et forhold til dronningen, ble far til deres felles datter, og fungerte som Danmark-Norges reelle politiske leder i femten måneder i 1770–1772. Struensee provoserte mange både gjennom lederstil og politikk, og ble avsatt ved et kupp natten mellom 16. og 17. januar 1772. Etter en seks uker lang intens rettsprosess måtte han bøte med livet: I likhet med sin nærmeste medhjelper Enevold Brandt (1738–1772) fikk han hånd og hode kappet av på Østerfælleds rettersted i København 28. april 1772.

---

1 Veiersted, K. B., «Synet på fysisk aktivitet i doktoravhandlingen til Johan Friedrich Struensee: «Om det helseskadelige ved utilpasset kroppsbevegelse», *Michael* 2015;12: 317–328. Avhandlingen er også gjengitt i sin helhet i samme utgave av tidsskriftet, oversatt til norsk av Trygve Skomedal. Se *Michael* 2015;12: 329–59.

Struensees liv og virke har fascinert offentligheten helt fra hans samtid og fram til vår egen tid. Han er regnet som både en som misforstod de politiske forutsetningene i staten han tilkjempet seg makt over, og som en som selv har blitt misforstått i sine bestrebelser på å innføre opplysning og politiske reformer som ville komme alle til gode.² Hans liv er filmatisert og skrevet om i skjønnlitteraturen.³ I hans egen samtid ble hans virke diskutert i aviser og tidsskrifter over hele Europa, og hans påståtte omvendelse til kristendommen under rettssaken, ført i pennen av presten Balthasar Münter (1735–1793), oversatt til flere europeiske språk.⁴ Struensee har også lenge vært gjenstand for medisinhistoriske studier, for oss her hjemme nå sist i Kaj Bo Veiersteds artikkel som nevnt over. Veiersted støtter tidligere oppfatninger i det han holder frem Struensees medisinske doktorgradsarbeid som et verk preget av opplysningstiden, og dermed også som et arbeid som foregriper viktige aspekter ved vår egen tid. Forbindelsene til vår samtid er ikke minst gitt ved avhandlingens tema: I avhandlingsarbeidet gjennomgår han de fysiologiske og helsemessige effekter av fysisk aktivitet. Samtidig som at Struensees skriftlige arbeider reflekterer typiske opplysningstidsidéer, har han utvilsomt også, i forkant av at han kom til København, vært en dyktig praktiserende lege. Legevirksomheten i Tyskland i unge år førte ham til slutt inn i de innerste kongelige kretser i den danske helstaten – i rollen som den som skulle kurere kongens langt fremskredne sinnssykdom.⁵

I denne artikkelen skal vi se nærmere på noen av de konsekvensene Struensees tenkning fikk, blant annet for forståelsen av legeutdannelsen i Danmark-Norge. Mye har vært skrevet om Struensee, men mye er fremdeles

2 For eksempel på en som trekker frem hvordan Struensee misforstod den politiske tenkningen i den danske helstaten, se Laursen, J. C., «Spinoza in Denmark and the Fall of Struensee», in *Journal of the History of Ideas*, 61/2 (2000), ss. 189-202. For eksempel på en forfatter som mener Struensee har blitt misforstått, se Winkle, S., *Johann Friedrich Struensee. Arzt, Aufklärer, Staatsmann*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, 1989.

3 Filmen *En kongelig affære* (regi: Nicolai Arcel) gikk på norske kinoer 2012, mens den mest kjente skjønnlitterære fremstillingen er gitt av Per Olof Enquist i boken *Livlægens besøg* (2007).

4 For omtale av Struenseeffæren i utenlandsk presse, se for eksempel Roos, M., «Struensee in Britain. The Interpretation of the Struensee Affair in British Periodicals, 1772», i Krefting, E., Nøding, A og Ringvej, M., *Eighteenth Century Periodicals as Agents of Change: Perspectives on Northern Enlightenment*. Leiden: Brill, 2015, ss. 77-92. Når det gjelder Struensees omvendelse til kristendommen, trekker flere nåtidige forskere rettmessigheten av denne historien i tvil. Omvendeshistorien ble beskrevet i Balthasar Münters *Bekehrungsgeschichte des vormaligen Grafen Johann Friedrich Struensee (1772)*. Tvilen omkring denne historiens rettmessighet er relatert til manglende overensstemmelse mellom denne historien og Struensees øvrige uttalelser i forbindelse med rettergangen. I tillegg finnes det ikke andre kilder som støtter under Münters beretninger. Se Amdisen, A., *Struensee – Til nytte og fornøjelse. Helt eller skurk?* København: Lindhardt og Ringhof, 2012. Se også Glebe-Møller, J., *Struensees vej til skafottet. Fornuft og åbenbaring i Oplysningstiden*. København: Museum Tusulanums forlag, 2007, og Roos, M., *Enlightened Preaching. Balthasar Münter's Authorship 1772–1793*. Leiden: Brill, 2013.

5 Se Winkles arbeid som nevnt over, og Egill Snorrasons lille bok, *Johann Friedrich Struensee. Læge og Geheimstatminister*. København: Mølnlycke A/S sygehusavdelingen, 1968.

uskrevet, ikke minst relatert til det store kildematerialet knyttet til de såkalte trykkefrihetsskriftene. Disse ble samlet av juristen, historikeren og embetsmannen Bolle Willum Luxdorph (1716–1788) og utgitt i Struensees egen samtid. En av Struensees radikale politiske idéer var å oppheve sensuren, noe som førte til at en stor mengde ulike skrifter – om forskjellige temaer og i ulike formater – kom ut i det offentlige rom.⁶ Luxdorph, som selv var aktiv i prosessen med å få Struensee avsatt, utga svært mange av skrifterne, til sammen over 900 pamfletter og små bøker, samlet i 46 bind.⁷

Trykkefrihetsskriftene diskuterte gjerne aktuell tematikk og var forfattet av skribenter fra mange lag av samfunnet. De er svært interessante som objekter for forskning, blant annet på grunn av tekstenes form. Ofte ble de skrevet som sarkastiske eller ironiske innlegg, og ofte hadde de også et vesentlig tilsnitt av humor.⁸ Andre igjen kunne holde en resonnerende og saklig stil på linje med det man kan forvente fra innlegg i offentlige debatter.⁹ Skrivefriheten ble også en av grunnene til Struensees fall. Det er en etablert forestilling innen historisk forskning at den åpne offentligheten som var en realitet under Struensees politiske maktperiode var noe av det som bidro til å velte ham som politisk leder. Ikke minst synliggjorde åpenheten anklager mot Struensee, hans idéer og hans virke.¹⁰

Uansett hva man måtte mene om Struensee og hans politikk, er det hevet over en hver tvil at han gjorde betydelige forsøk på å reformere offentlige institusjoner, herunder helsevesen, sykehus og universitetet. Alt skulle forbedres i henhold til opplysningstidens idealer og idéer: Folk flest skulle få et bedre liv, de skulle på alle måter bli mer selvstendige og uavhengige, og jevnt over skulle de også få økt kunnskap. Hva universitetsreformene angikk, ble denne ledet av den norske teologen og vitenskapsmannen Johann

6 Reskriptet som tilkjente borgerne full trykkefrihet ble undertegnet 14. september 1770.

7 Se Horstbøll, H., «Luxdorps samling af trykkefrihetens skrifter 1770–1773, Bibliografi over samlingens 46 bind», i *Fund og Forskning*, bd. 44/2005, ss. 397–440, og Laursen, J. Chr., «Luxdorps Press Freedom Writings: Before the Fall of Struensee in Early 1770s Denmark-Norway», i *The European Legacy*, Vol. 7, No. 1 (2002), ss. 61–77. I bibliografien gir Horstbøll en oversikt over mulig navn på forfatter, trykkeri og utgivelsesår for den aktuelle teksten. Tekstene fra Luxdorps samling kom for øvrig i tillegg til artikler som var trykket i periodika som allerede eksisterte før Struensee kom til makten, og tekster som Luxdorph ikke fant verd å ta med inn i samlingen.

8 Se for eksempel teksten «Samtale imellem Kaffekanden og Thepotten samt Kammerpotten, Skrevet i Fryse-Maaneden», der kaffekannen, tepotten og kammerpotten diskuterer noe av det de har hørt blitt snakket om rundt bordene, og teksten «En splinter nye Samtale imellem Vindues-Ruden og Blyet til deres Nytte og Fornøelse som kan læse og tænke», hvor vindusruten og blyet drøfter aktuelle filosofiske spørsmål. Begge er trykket i bind 15.

9 Eksempler på dette finner man i bind 10–12, ikke minst i de skrifter som angår etableringen av et universitet i Norge.

10 Se Laursen, J. Chr., «Spinoza in Denmark and the Fall of Struensee, 1770–1772», i *Journal of the History of Ideas*, 61.2 (2000), ss. 189–202. Trykkefriheten ble da også innskrenket av Struensee selv mot slutten av 1771. I et reskript av 7. oktober 1771 fratrar Struensee skribentene retten til å være anonyme, enten gitt ved at boktrykkerens navn eller forfatterens navn står på tittelbladet.

Ernst Gunnerus (1718–1773), nært assistert av legen Christian Johan Berger (1724–1789). Struensee og Berger hadde, sammen med Georg Christian Oeder 1728–1791), stått sammen om å få Gunnerus til København sommeren 1771 for å utarbeide en plan for å endre universitetet. Berger var professor i obstetikk ved Københavns Universitet og legen som forløste dronningens barn, mens Oeder, som også var legeutdannet og som kjente Gunnerus fra før, hadde viet seg til botanikken og utarbeidet klassifiseringsverket *Flora Danica* (påbegynt 1761).¹¹

Potensielle endringer av universitetet ble også diskutert utenfor det politiske maktapparat, slik det går frem i flere skrifter trykket i Luxdorps samlinger. Det er nettopp noen av disse skriftene vi skal studere her, og da spesielt to tekster som angår legens funksjon og legeutdannelsen. Skriftene fra Luxdorps samlinger setter på en måte de politiske temaene fra Struensees maktperiode på offentlighetens agenda; de blir en opinion som øker presset i forhold til makthavere og myndighet. Tekstene åpner et offentlig rom som på mange måter i praksis aldri blir lukket igjen, selv om strenge sensurbestemmelser gjeninnføres etter at den konservative teologen Ove Høegh-Guldberg overtar makten.¹² Samtidig synliggjør de at reformene ikke bare er av akademisk interesse. Reformene gjennomføres også for å heve levestandard og for å komme samfunnsproblemer i møte. De er tidstypiske tekster som speiler opplysning, og som bringer opplysningen ut til et lesende og debatterende publikum.

Artikkelen skal heretter følge i tre deler: I en innledende del vil jeg gi et kort *sammendrag av universitetsreformen*, og legge særlig vekt på reformen av det medisinske fakultet. Dernest vil jeg se på *offentlighetens reaksjoner* på dette, slik disse er gitt i trykkefrihetsskriftene. De to tekstene som vil bli gjenstand for nærlesing, tematiserer på hver sin måte hva en god lege skal være. Gjennom dette retter de også søkelys på legeutdannelsen. Artikkelen avsluttes med en kort *oppsummering* som setter tekstene inn i en bredere opplysningskontekst.

---

11 I følge J. P. Collett hadde Oeder vært involvert i det innledende arbeidet med universitetsreformen, men stått mer i bakgrunnen når det kom til den endelige utarbeidelsen. Se Collett, J. P. «Johan Ernst Gunnerus as a University Reformer of the Enlightenment», i *Det Kongelige Norske Videnskabs Selskabs Skrifter* 2011 (2), s. 32.

12 Et nytt sensurreskript gjeninnføres 20. oktober 1773. Dette blir juridisk sett gjeldende til 1799, selv om Andreas Peter Bernstorff, som er reell politisk leder i Danmark-Norge mellom 1784 og 1797, praktiserer en svært tolerant politikk i forhold til hva som kommer på trykk.

Struensee som universitetsreformatør

Struensees planer for å endre universitetets struktur kan ses inn i de forsøk på å modernisere universitetsutdannelsene som var påbegynt av den danske stat noen tiår før Struensee kom til makten. Disse moderniseringsforsøkene skriver seg tilbake til fundasen av 1732. Dette var den første gjennomgripende reform av Københavns Universitet siden 1539. Fundasen av 1732, som innebar endringer av sentraladministrasjonens funksjon samt tiltak som skulle forbedre universitetets faglige standard, førte til en rekke diskusjoner i de påfølgende tiår.¹³ Imidlertid var det først med Struensees reformplaner i 1771 at man så pretensjoner om omfattende forandringer av universitetet.¹⁴ Disse endringene speilet typiske opplysningsidèer, der fornuft og rasjonalitet dominerte på bekostning av religiøsitet, tro og kirkeliv. Som John Peter Collett har påpekt, omfattet reformplanen en total forandring av universitetets organisasjon, finansiering og læreplaner. I tillegg innebar reformplanene at universitetet også ville innta en ny rolle i samfunnet.¹⁵

Den mest radikale strukturelle endringen i 1771 dreiet seg imidlertid primært om en reorganisering av fakultetene, og sekundært om en endring av universitetets karakter som vitenskapelig institusjon. Etter reformasjonen i 1536 hadde Københavns Universitet blitt organisert i henhold til Philip Melanchtons (1497–1560) prinsipper for et protestantisk universitet, med det teologiske fakultet som organisasjonens midte.¹⁶ Universitetets fremste mål var dermed å utdanne prester, og presteutdannelsen foregikk i henhold til skolastiske prinsipper, med Bibelen som normativ autoritet. Det teologiske fakultet var også overordnet de andre fakulteter, og hadde myndighet til å regulere hva som ble undervist der. I løpet av det 18. århundre ble imidlertid teologiens plass i universitetssystemet, så vel som i samfunnet for øvrig, svekket. Dette var ikke minst forårsaket av bevegelser innenfor den protestantiske teologien selv, der bibelkritisk filologi i økende grad gjorde seg gjeldende som fortolkningsparadigme. Samtidig begynte samfunnet i generell forstand å stille spørsmål ved rettmessigheten av de overleverte trossannheter. I Tyskland så man også en etablering av en ny type universiteter fra slutten av det 17. århundre, der det juridiske fakultet ble tilkjent status på linje med det teologiske. Med dette ble teologien sideordnet med andre fag, og studentene tilkjent økt grad av akademisk frihet.

13 Se Ellehøj, S., Grane, L., og Hørby, K., *Københavns Universitet 1479–1979*, bd. 1: «Almindelig Historie, 1479–1788» København: G. E. C. Gads forlag (1991). Kapittelet om fundasen av 1732 og reaksjonene frem mot 1788 er skrevet av Birgit Løgstrup, ss. 315–539.

14 Forslaget om reform av universitetet ble forelagt kabinettstyret 4. januar 1771. Se Hansen, H. *Kabinetstyrelsen i Danmark 1768–1772*, vol. 1. København: Rigsarkivet (1916), s. 215.

15 Collett (2011), ss. 23–62.

16 Se Ellehøj, Grane og Hørby (1991), ss. 79–157.

For opplysningsmannen Struensee, som i samtiden ble beskyldt for å være Spinozist og som var en nidkjær beundrer av den franske legen og ateisten Julien Offray de la Mettrie (1709–1751), fortonet tanken om et teologisk fakultet som privilegert i universitetssystemet seg som meningsløs.¹⁷ Teologien kunne ikke lenger dominere de andre universitetsfagene; presumptivt sikker viten måtte erstatte troens domene. I forarbeidene til universitetsreformen, som var utarbeidet av Struensee, Berger og Oeder før Gunnerus ankom den danske hovedstaden, hadde de tre medisinerne derfor sidestilt det teologiske fakultet med de andre fakulteter på nesten alle områder.¹⁸ Teologen Gunnerus aksepterte likestillingen mellom fakultetene, og anførte i tillegg en rekke andre forslag om endringer av universitetets struktur og oppbygning.¹⁹ Blant disse talte en original idé om å gjøre Københavns Universitet om til primært å være en institusjon for utdanning av spesialiserte forskere. Samtidig førte han et i pennen et konkret forslag om et eget universitet i Norge. Utarbeidningen av endringer ved det medisinske fakultet overlot han imidlertid til Christian Berger.

Bergers plan for å reformere det medisinske fakultet ble fyldig omtalt av Jul. Petersen allerede i 1891.²⁰ I sin artikkel henviser Petersen til et promemoria fra Berger til Struensee, som ble skrevet i forbindelse med planene for endringene av fakultetet. I dette promemoriaet redegjør Berger i detalj for hvilke forandringer han ser for seg.²¹ Promemoriaet bærer preg av Struensees utålmodighet i forhold til å få endringer gjennomført, hevder Petersen, og følgelig fremstår de uten en nøye gjennomtenkt plan.²² Ikke desto mindre kan det, slik Petersen fremstiller det, ses inn mot opplysningstidens økte

17 Flere av skriftene i Luxdorps trykkefrihetsskrifter beskylder Struensee for å være Spinozist, se Laursen (2000). Spinoza var kjent som samtidens største heretiker.

18 Det var kun i to henseende at det teologiske fakultet hadde en privilegert posisjon. Dette gjaldt for det første under seremonier, der det teologiske fakultet skulle lede an. Dernest skulle også *professor primarius* ved teologiske fakultet automatisk tilkjennes rollen som universitetets viserektor, og dermed også den som var oppnevnt av regjeringen for å holde oppsyn med universitetet. Se Collett (2011), s. 39.

19 Blant disse var planene om å opprette et universitet i Norge. Se Andersen, H. W., Brenna, B., et.al., *Aemula Lauri. The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters. 1760–2010*. Sagamore Beach. Ma.: Science History Publications (2009), ss. 16–19. Collett ser for øvrig endringsforslagene i relasjon til Immanuel Kants *Der Streit der Fakultäten*, fullført i 1798, men på skissestadiet allerede fra 1770. Som Kant ønsker Gunnerus ikke bare å løsrive de ulike fagene fra teologi, de skal også gis full autonomi som uavhengige kunnskapsfelt og tilkjennes egen intern jurisdiksjon. Se Collett (2011), s. 51.

20 Jul. Petersen, «Om lægen Christian Johann Berger», *Historisk Tidsskrift*, Bind 6. række 3, (1891–1892), 1, ss. 339–432.

21 I følge Petersen er dette promemoria datert 21. november 1771. Collett påpeker imidlertid at dette må være feil, og at det angjeldende promemoria må være skrevet etter at Gunnerus hadde skrevet sin endelige rapport i desember 1772. Se Collett (2011), s. 61.

22 Petersen (1891), s. 396.

fokus på folks sunnhet og helse. Og for å forbedre folks helse måtte man også ha dyktige leger.

Et større offentlig ansvar for borgernes helse hadde vært en del av helstatens politiske program allerede i flere tiår før Struensee kom til makten. Den sosiale situasjonen i København kan synliggjøre behovet for offentlig innsats: Gjennom hele 1700-tallet økte andelen fattige i den danske hovedstaden, og i takt med opplysningens fremvekst økte også de offentlige bestrebelsene på å komme situasjonen i møte.²³ I 1757 ble Det Kongelige Frederiks Hospital opprettet i København på initiativ av Adam G. Molkte (1710–1792).²⁴ Hensikten med opprettelsen av dette hospitalet var å hjelpe ubemidlede syke, samt å forbedre undervisningen i de medisinske fag. København skrev seg dermed inn i det som var en trend for europeiske universitetsbyer. Flere steder på kontinentet hadde man lignende stiftelser som kombinerte sykehusdrift rettet mot fattige og syke med klinisk opplæring av leger. I instruksene for hospitalets første medicus var det da også i detalj beskrevet hvordan undervisningen av legestudentene skulle foregå. Det skulle holdes klinisk undervisning en gang i uken, med opplæring i patologi, sykdommenes etymologi, farmakologi og menneskers temperamenter samt opplæring i hensiktsmessig og økonomisk bruk av de ressurser man hadde til rådighet.²⁵ Etter opprettelsen av Frederiks Hospital fulgte raskt etableringen av andre institusjoner. Som det første av disse ble Almindeligt Hospital, Københavns første kommunale sykehus, stiftet i 1764 og innviet som pleiestiftelse fem år senere. Også her foregikk det klinisk undervisning av leger.

Christian Bergers reformplaner tematiserer først og fremst strukturelle forhold ved det medisinske fakultet. I følge Petersen retter han innledningsvis søkelys på personalets sammensetning og på den medisinske eksamen.

23 Henningsen, P., *Patrioter og fattigfolk. Fattigvesenet i København ca. 1500–1850*. København: Københavns statsarkiv og Københavns kommune (2005), s. 67. Kapittelet om fattigvesenet mellom 1770 og 1840 er skrevet av Keld Mikkelsen.

24 Opprettelsen av dette sykehuset må ses i sammenheng med den kulturelle offensiv og de forsøk på å sette København på det europeiske kartet som ble gjennomført under Johan Hartvig Ernst Bernstorffs (1712–1772) regjeringsperiode mellom 1750 og 1770. Bernstorff og hans nærmeste politiske medarbeider, overhoffmarskalk Adam Gottlieb Molkte, hadde ambisjoner om å gjøre København til en europeisk metropol og å sette Danmark på verdenskartet. De iverksatte derfor en rekke politiske tiltak for å sikre at dette kunne gjennomføres. Blant disse var ideen om å invitere kunstnere til å bosette seg i byen, og å gi de lønn på statens bekostning. Samtidig initierte de vitenskapelige ekspedisjoner, som den store botaniske og zoologiske ekspedisjonen til Arabia i 1761. De tok også initiativer til prosjekter som skulle fremstille Danmarks historie. Dette resulterte i en bok av Paul Henri Mallet i 1755 (*Introduction à l'Histoire de Dannemarc*). Se Fældbæk, O., *Den lange fred 1700–1800*. København: Gyldendals forlag (1998), ss. 155–256.

25 Ellehøj, S., Grane, L., og Hørby, K., *Københavns Universitet 1479–1979*, bd. VII: «Det lægevidenskabelige Fakultet» (Melchior, J. C., Andreasen, E., Brøchner-Mortensen, K., Gjedde, A., Møller-Christensen, V., Trolle, D. (red.)), København : G. E. C. Gads forlag (1979), s. 68.

Dette, hevder han, er forhold som ikke er tatt opp i Gunnerus' reformplaner. Berger foreslår navn på aktuelle kandidater til stillinger ved fakultetet, og kommer med innspill til hvor mye de skulle tjene. Derneft kommer han også med forslag til hvordan den medisinske eksamen skal gjennomføres. Det skulle avholdes to typer eksamener: den sedvanlige medisinske eksamen, samt en eksamen for ikke-akademikere. I tillegg skulle det avlegges en ved Kgl. Frederiks hospitals medisinske og kirurgiske avdelinger.²⁶ Berger omtaler også den nylig gjennomførte fattigdomsforordningen i positive ordelag. Fattigdomsforordningen innebar blant annet en reorganisering og sentralisering av fattigvesenet, hvor en sentral pleieanstalt skulle erstatte de tre eksisterende institusjoner: Vajsenhuset, Opfostringshuset og Almindeligt Hospital.²⁷ Forordningen fastslo at de fattige hadde rett og plikt til å arbeide, og at staten skulle legge til rette slik at flest mulig kom seg i arbeid. Staten skulle også sørge for legehjelp til dem som var arbeidsudyktige på grunn av sykdom, og Berger var selv tiltenkt posisjonen som lege ved den nye pleieinstitusjonen. Utover disse spesifikasjonene for det medisinske fakultet gir Berger uforbeholden støtte til Gunnerus' planer om endringer av universitetet. I tillegg kommer han inn i følge Petersen inn på forhold som ikke angår universitetet overhodet.²⁸

Struensees planer for reform av universitetet, slik disse gjennomføres av Gunnerus og Berger, må i overordnet forstand ses som et prosjekt i opplysningens ånd. Dette prosjektet vil forbedre og modernisere fakultetene, ikke minst slik at kunnskap og sikker viten blir sidestilt med fag som forvaltet religiøs tro og dogmatiske læresetninger. Når det gjelder endringsforslagene for det medisinske fakultet, handler dette primært om forslag til strukturelle forandringer. Ikke desto mindre bidrar de til å synliggjøre samfunnets tiltagende behov for en omfattende og solid legeutdannelse. Legen hadde en sentral rolle i det samfunnsvergrepene opplysningsprosjektet, både i kurativ forstand så vel som en som kunne bidra til å forebygge sykdommer.

De offentlige reaksjoner. Luxdorps trykkefrihetsskrifter

De offentlige reaksjonene i etterkant av forslaget til universitetsreform lot ikke vente på seg. Det er mange av dem, og de fyller over ett bind av Lux-

²⁶ Petersen (1891), s. 399.

²⁷ Engelhardt, J: *Borgerskab og Fællesskab. De patriotiske selskaber i den danske helstat 1769–1814*. København: Museum Tusulanums forlag (2010), ss. 167–168.

²⁸ Petersen anforer her Bergers støtte til forslaget om å gjøre Langebk til kongelig bibliotekar, i tillegg til at han anbefaler å gi Gunnerus tillatelse til å omdanne vitenskapenes selskap. Samtidig kommenterer han gasjer til professorer ved andre fakultet ved det medisinske. Petersen (1891), s. 399.

dorphs trykkefrihetsskrifter.²⁹ Skriftene kommer i møte med Gunnerus' forskjellige forslag, derunder ikke minst forslaget om å opprette et eget universitet i Norge.³⁰ De diskuterer også eksamensform, fakultetenes forhold til hverandre, oppbygningen av de ulike studier, en felles innledende eksamen for alle studenter, professorenes arbeidsvilkår og lønninger i tillegg til en rekke andre forhold som Gunnerus har gjort til kjenne i sin plan. Hva angår reformen av det medisinske fakultet og behovet for endring av legeutdannelsen, er det to av skriftene som særlig er interessante. Det ene av disse diskuterer først og fremst konkrete forslag til endringer av det medisinske fakultet, mens det andre drøfter hva en lege skal være og ikke skal være. Med dette drøfter denne teksten også indirekte legeutdannelsens viktigste oppgaver.

Legevitenskapens tilstand

Teksten *Ortophili tanker over Lægevidenskabens nærværende og nødvendige Forbedring i Dannemark og Norge*, er publisert 19. oktober 1771 og i følge Henrik Horstbøll skrevet av Rudolph Buchhave (1737–1796).³¹ I denne artikkelen er forfatterens viktigste anliggende å forklare hvorfor og hvordan legestudiet må endres.³² Han understreker innledningsvis legens nøkkelposisjon i samfunnet: folks helse er det offentliges ansvar, påpeker han, likeledes som at sunnhet og god helse blant folk flest på sin side kan bidra til å sørge for statens velstand. I tillegg til sin kurerende virksomhet er legene også viktige for opplysning av folk flest. De er i stand til å drive med forebyggende arbeid og til å gi råd som vil gavne samfunnet. Legekunsten kunne gi grundige forklaringer på «Skabelsen, Opholdelsen, de Bibelske Sygdomme, aandelige Anfægtninger og Siele-Virkninger», og det kunne også gi gode regler for «Ægte-Standen, Børneopdragelsen, Kirketugt o.s.v.».³³ Legeutdannelsen var dermed svært viktig i universitetssystemet, og også grunnleggende i forhold til alle andre vitenskaper. De medisinske patrioter burde dermed bestrebe seg på å ta ordentlig tak i medisinerutdannelsen,

29 Hele bind 12 er viet universitetsreformen, mens man også finner enkelte pamfletter samlet i bind 10.

30 Av til sammen 20 tekster i dette bindet tematiserer bind seks opprettelsen av universitet i Norge.

31 Skriftet er anonymt utgitt, men det oppgis at teksten er trykket av Paul Herman Höecke. Skriftet følger dermed det to uker gamle reskriptet som pålegger forfatterne åpenhet i forhold til enten å oppgi forfatterens navn eller dets utgiver. Dersom forfatteren er Rudolph Buchhave dreier dette seg om en meget skrivefôr lege og spesialist i botanisk medisin. Buchhave, som på dette tidspunktet arbeidet ved Sorø Akademi, blir i samtiden særlig kjent for sine studier om nellikroden, som han mener har febernedsettende egenskaper. Dette fører han etter hvert inn i en litterær strid med Johann Clemens Tode i tidsskriftet *Nye Sundhedstidende* i 1781.

32 Bolle Willum Luxdorph, *Trykkefrihedens Skrifter*, bd. 10. Teksten er relativt omfattende, 48 sider.

33 *Ortophili tanker over Lægevidenskabens nærværende og nødvendige Forbedring i Dannemark og Norge* ss. 4-5.

påpeker han, og for å hjelpe de på vei, vil han selv komme med noen forslag til hvordan dette skal skje.

Skribenten deler deretter opp sin artikkel i to deler, der første del er om den beskuende, altså den teoretiske, legevitenenskapen, mens andre del omhandler legens kliniske praksis. Hva den teoretiske legevitenenskapen angår, innleder forfatteren med et forslag om å effektivisere studiet. Det er slett ikke nødvendig, mener han, at studentene må oppholde seg ved det medisinske fakultet i åtte til ti år før de avlegger den endelige eksamen. Dette gjør man ikke ved utenlandske institusjoner, og det er dermed ingen grunn til at man ikke også skal kunne korte ned på studietiden i København. Et eksempel på en disiplin hvor man kan gjøre opplæringen mere effektiv er undervisningen i anatomi, som forfatteren definerer som en av grunnpilarerne i legenes utdanning. Her har foreleserne ved Københavns Universitet vist seg å være usedvanlig ineffektive: «ikkuns aarlig høres en til toe af dens Deele, og 3 til 4 Aar gaae bort, inden man med alle Deelene komme til Ende». Det er ingen grunn til å trekke dette over så lang tid, mener han: Undervisningen i anatomi burde effektivt kunne gjennomgås på to år.³⁴

Tekstforfatterens andre forslag når det gjelder den teoretiske legevitenenskapen, går ut på å flytte det medisinske fakultet ut av byen.³⁵ Han anfører flere årsaker til at et slikt grep kunne være fordelaktig. For det første ville ikke studentene bli fristet av de mange forlokkende muligheter som fantes i storbyen, som for eksempel Københavns «friere levemaade» og mange selskapseligheter. Dette var distraksjonsmomenter som dro studentenes oppmerksomhet bort fra det de egentlig skulle konsentrere seg om. I København var også lærerne alt for opptatt med eget klinisk virke: «Naar en Lærere bliver fra Morgen til Aften kaldet fra en Syg til en anden; saa er det naturligt, at han enten alldeles maae afstaae fra Forelæsning, eller og, da han i disse Forretninger ikke kan tænke paa andet, end de forekommende Gienstande; saa faaer han megen liden Tiid til at berede sig til Forelæsningen».³⁶ For å hindre et slikt dobbeltvirke burde lønningene for de medisinske professorene ved universitetet være av et slikt omfang at det ville være mulig å underholde en familie for det man tjente. Professorlønnen burde dermed

34 Ibid., ss. 8-9.

35 Dette forslaget gjenspeiler andre innlegg i Luxdorfs samlinger som angår universitetsdebatten, der det foreslås å legge hele universitetet utenfor København. Forfatteren av *Raisonnement over Københavns Universitet Af Forfatteren af Upartisk Undersøgelse om de Academiske Examina ere Videnskaberne og Lærdommen til Gavn eller Skade*, anfører det at universitetet er anlagt i København for å være en mangel. Han henviser igjen til et av Københavns mange tidsskrift, Jacob Badens anmeldermagasinet *Kritisk Journal* for 1771, s. 76, der dette også skal være gjort til et tema. Forfatteren i Luxdorfs samlinger siterer sågar også *Kritisk Journal* i denne sammenheng. Se Luxdorff bd. 12.

36 Ibid., s. 11.

ikke være mindre enn 1000 riksdaler årlig.³⁷ Forfatteren innrømmer imidlertid at det å flytte medisinstudiet ut av byen også vil kunne by på problemer: Den anatomiske vitenskap forutsatte at det var nødvendig tilgang på døde kroppar til studiebruk. Det var dermed om å gjøre at det medisinske akademiet lå i nærheten av et hospital eller et tukthus, som kunne sørge for at tilgangen på legemer til studiebruk var tilfredsstillende.³⁸ Samtidig hevder forfatteren at det vil være mest tjenlig at et slikt akademi ble anlagt i en kystby, og påpeker samtidig at de anførte forhold også vil gjelde for et eventuelt universitet i Norge. Dersom man gjennomfører disse endringene, mener forfatteren at man vil oppleve rik tilstrømming av utenlandske studenter, i tillegg til at man vil se økt søkning av studenter fra Norge og Danmark. Dette kan også forhindre at man er nødt til å hente inn utenlandske leger til klinisk tjeneste i helstatens avsidesliggende strøk.

I forhold til den utøvende legekunsten er forfatteren mest opptatt av å sikre at leseren får en forståelse av legevitenenskapens særegenhet og fortrefelighet. Samtidig vil han forhindre at kvakksalvere av ulike slag får slippe til som behandlere av de sykdommer som måtte ramme befolkningen. Og begrepet kvakksalvere omfatter i denne sammenheng også kirurger. Dette er også kunnskap som må ut til folk flest, påpeker han, og viser til at forskjellen mellom leger og kirurger er ukjent for allmuen. For en kirurg er overhodet ikke en lege, selv om han i mange tilfeller utgir seg for å være det, og til alt overmål også blir behandlet slik av omgivelsene.³⁹

Forfatteren bruker mye plass på å understreke at kirurger ikke må tilkjennes samme status som legen, på å vise at de ofte fremviser lav moral og

---

37 Dette beløpet er ikke spesielt høyt sett opp mot andre yrker i samtiden. Til sammenligning var Balthasar Münter i følge historieprofessoren Laurids Engelstoft (1774–1851) honorert med 4000 riksdaler for oppgaven med å omvende Struensee året etter at dette skriftet trykkes. Dette beløpet var 1/3 mer enn hva en general i hæren kunne forvente å få i årslønn. Se Glebe-Møller, J.: «To oversete optegnelser om Struensee og Münter», København: *Kirkehistoriske Samlinger* (2009), ss. 303–306.

38 «Der maatte altsaa ved Academiets Anlæg sees paa, at en nødvendig Deel af døde Legemer kunde have til Anatomiekammeret, baade paa den Tiid, da man kan betiene sig af dem, og saa ofte man behøvede dem; thi ellers vilde Akademiet tabe meget, baade af Nytte og Anseelse. Et nærliggende Tugthus og Hospital borttog denne Vanskelighed, naar det tillige var overflødig paa Lemmer». *Ibid.*, s. 14.

39 «Man ser jo Vundlægerne og andre Fuskere i Lægekonsten, at være antagne baade hos smaae og store Folk, Lærde og U lærde, baade i ind- og udvortes Sygdomme, ligesom de hertil havde de største Rettigheder og Privilegier». *Ibid.*, s. 20.

Ved Københavns universitet tas den kirurgiske utdanning tas opp som en del av den medisinske utdanning først i 1837. Se Melchior, Andreasen, Brøchner-Mortensen, Gjedde, Møller-Christensen og Trolle (red.) (1979), s. 92.

at de tar seg til rette og utnytter sine pasienter.⁴⁰ Til støtte for sine argumenter om de to profesjonenes faglige ulikhet viser han til den «lærde Zimmermann» og den «grundige Tissot», hvor man hos disse «vil finde de overtydenste Beviiser af oven anførte». Det er derfor å ønske, fortsetter han, at det «burde sættes Grændser for enhver især, saa at Vundlæger, Lægedomskræmmere, Barberer og Badere kunde blive hver ved det, de havde lært, og ikke ustraffet fornærme Lægerne eller hinanden indbyrdes».⁴¹ Forfatteren tegner deretter opp en liste med grupper av ulike kvakksalvere som han mener fornærmer legen og legekunsten, og som det er viktig at folk flest har kjennskap til. Denne listen er helt klart ordnet etter rang. I den første klasse finner man regiments- og divisjonsfeltsskjærere, i andre klasse finner man stadskirurger, andre typer kirurger og barberere, mens man i den siste klasse finner «Lægedomskræmmere, Badere, Jordemødre, Quakksalvere, Markskrigere, Omløbere, kloge koner og Signekiærlinger». Denne siste gruppen står så langt fra det legevitenenskapen driver med at det burde være forbundet med de strengeste straffer dersom disse påberopte seg å drive med den utøvende legekunst, påpeker forfatteren.

Et viktig bidrag for å forhindre at slike personer kommer til som behandlere i det offentlige rom vil være å forbedre studentenes kliniske utdanning, fortsetter han. På denne måten ville de få innsikt i og kunne behandle en rekke av de sykdommer som nå lå under kirurgenes arbeidsfelt. Den eksisterende praksis ved Kgl. Frederiks hospital må anses for å være for begrenset, og det beste ville være om studentene kunne få være med leger på sykebesøk. Dette ville gi en god innføring i sykdomslære: blant allmuen forekom de «mest mærkverdige Sygdomme», og om legestudentene fikk kjennskap til disse, ville det uten tvil berike den medisinske vitenskap. Samtidig vil det være viktig å offentliggjøre mer fra den behandling som foregår ved Kgl. Frederiks hospital.⁴² Dette er «en offentlig stiftelse til almindelig Nytte», og kunnskap derfra burde kunne brukes i opplysnings-

40 «Ligesom Vundlægerne have taget sig den Frihed at bestyre Folkets Helbred og Liv; saaledes synes de fleste ogsaa at ville herske over deres Pung. Man seer ikke sielden med Beundring deres ublue Regninger paa det, de kan have forrettet, at være af den Beskaffenhed, saa man snart maatte falde paa den Tanke, at Almuen skulde af disse Mennesker tilkiøbe sig Livet». Ibid., s. 38.

41 Ibid., ss. 21-22. Med henvisningen til Tissot og Zimmermann viser forfatteren til to av samtidens mest kjente sveitsiske leger, Johann Georg Zimmermann og Auguste Tissot.

42 «Havde Lægerne meere at forrette iblandt Almuen, hvor de mest mærkverdige Sygdomme forekomme, saa vilde vi uden Tvivl see vores Videnskab aarlig beriiget med vigtige Bemærkelser, som naa bliver skiulte under Vundlægerens Vankundighed, hvilke vel kan see de Syge; men ikke alertiider Sygdommen, hvorpaa det dog egentlig komme an. – Skulde man under den nærværende medicinske Forfatning kunde vente sig noget Viktigt af saadanne lagttagelser; saa maatte man have der fra vores Friedrichs Hospital, som de Syges og Elendiges almindelige Tilflugtsstæd. Hvorfore bliver det da ikke offentlig bekiendtgjort, hvad vigtigt herinde kan forekomme?» Ibid., ss. 33-34.

øyemed. I dette henseende har man kommet vesentlig lenger i nabolandet Sverige, slik som man også har i andre land, påpeker han.

Avslutningsvis i skriftet kommer også forfatteren inn på forhold som ikke angår legeutdannelsen direkte: Det bør for det første innføres en ny medisinalforordning, ettersom den daværende var nesten hundre år gammel, full av mangler og burde forenkles. For det andre bør det opprettes koppe-innpodningsanstalter på landet. Forfatteren kommer i denne sammenheng med konkrete forslag til hvordan dette skal kunne skje: Det bør «bygges eller utsøges tvende Huuse i hvert andet eller tredie Amt i en og samme Bye; dog hver Bygning for sig adskilt: Det ene maatte være Bereedelses-Huset, og det andet Indpodnings-Huuset». ⁴³ Til disse husene burde barna komme så tidlig som mulig for å bli innpodet, helst ikke mer enn to-tre dager gamle. Når virkningene av dette blir kjent blant mødrene, antar forfatteren at denne praksis vil bli alminnelig antatt.

Leger og kvakksalvere

Den andre teksten vi skal se på her, *Philantropos om Quakksalvernes Skadelighed i en Stat, Tegn hvorpaa man kan kiende dem fra de Sande Læger, og middel til at utrydde dem*, omhandler ikke direkte legeutdannelsen, men tematiserer forskjellen mellom en lege og en medisinsk sjarlatan. Teksten er skrevet i en latterliggjørende og sarkastisk tone, og den gir i så måte et typisk eksempel på den tonen som ofte preget trykkefrihetsskriftene. ⁴⁴ Kvakksalverne i legekunsten kan beskyldes for de fleste samfunnsønder, mener forfatteren, og lister opp noen av dem: misbruk av kaffe og te, fråseri, drukkenskap, veneriske sykdommer så vel som kopper. Mot dette «fuskervæsenet i Lægekunsten» ser forfatteren det som sin oppgave å advare: «Da nu den Skade, som disse Fuskere gjøre, og som Publicum bør tage sig i Agt for, er mig mere end noksom bekiendt, saa befaler Menneskekiærligheden mig, at advare det om den Skade det iler til, i det det overlader helsen og Sundhed til dette Afskum af Læger, ja til den første, som fraaer det Indfald, at give sig ud for en Læge, da dog det samme Publicum giver sig den største Umage for at opspørge den beste Skomager, Skreder eller Skoflikker i hele Byen, naar de behøver den. Livet derimod, Sundheden, de dyrebareste Ting paa Jorden, agte de saa ringe». ⁴⁵ Legeutdannelsen gir den

⁴³ Ibid., s. 47.

⁴⁴ I tillegg til å komme med allmenne og generelle råd om hvordan man skal skille en ordentlig utdannet lege fra en sjarlatan, er det klart at forfatteren har en bestemt person i tankene. Denne personen er referert til som «Doctor Zer O***». I Horstbølls bibliografi er for øvrig ikke forfatteren oppgitt, men teksten er trykket hos I. Rudolph Thiele.

⁴⁵ *Philantropos om Quakksalvernes Skadelighed i en Stat, Tegn, hvorpaa man kan kiende dem fra de Sande Læger, og middel til at utrydde dem*, s. 5.

kunnskap som gjør at en lege blir i stand til å behandle en pasient på riktig måte. En lege med ordentlig skolering vet hvordan man skal hjelpe og understøtte den sykes natur. I de tilfeller hvor sykdommen har kostet pasienten livet til tross for at han har vært behandlet av en lege med universitetsutdannelse har sykdommen vært mektigere enn middelet, påpeker forfatteren, med referanse til Ovids *Ex Ponto* (interdum plus valet arte malum). Hos dem som derimot dør under oppsyn av en kvakksalver, har middelet derimot bidratt til å forsterke sykdommen.

Forfatteren angir deretter en rekke tegn hvorpå man kan kjenne en fusker fra en ordentlig utdannet lege. For det første kan man se det. Fuskeren går rundt med «stads og pragt i Klæder, hvorved de søger at forhøye deres Værd», i tillegg til de har latt seg «pine under en Haarskiærerens Tang, for at faae sit Haar opsat». Den legeutdannede ter seg derimot redelig og skikkelig, både i klesveien og i fremtoning for øvrig. For det andre vil en legeutdannet kritisk etterprøve sin vitenskap. Dette står i motsetning til sjarlatanen, som tror han vet alt og er langt dyktigere enn andre, og som skryter og praler av alt han har fått til. Samtidig vil en sjarlatan foreskrive en rekke medikamenter som de lærde vet at ikke har effekt, også medisiner han har funnet opp selv.⁴⁶ I tillegg eier han ikke moral: med makt forsøker han å innynde seg hos syke som ikke har søkt denne såkalte legens råd. For å avsløre slike fuskere bør det medisinske fakultet inn i bildet, mener forfatteren: Man bør «lade ham overhøre af det Medicinske Fakultæt, som dog bør have Omsorg for Menneskenes Sundhed, om han er dyktig til at være Læge, eller ikke, og naar hans Uvidenhed er aabenbaret, rent forbyde ham Praxin».⁴⁷ Samtidig mener han at hovedstadens aviser burde oppgi behandlende leges navn i tilknytning til dødsannonsene. På denne måten ville man, i de tilfeller legen var en ukjent, fordre «Regnskab af ham, for hvad han havde foreskrevet den Afdøde i hans Sygdom, og derefter bekiendtgjøre, om han var dyktig eller udyktig til at udøve Lægekonsten».

Bak sarkastiske vendinger og en latterliggjørende tone i denne teksten ligger det et vesentlig tilsnitt av tidstypisk opplysningstenkning. Forfatteren vil ha leseren til å forstå hva legeskunsten innebærer. Det er en seriøs vitenskap som grundig må etterprøves, i motsetning til overtro, juks og uviten-skapelighet. De som utøver legevitenenskapen, ter seg også i henhold til denne

46 I denne sammenheng er personangrepet mot Doktor Zer O*** svært direkte. Forfatteren skriver: «Af dette Slags er vor Zer O***s Opfindelse af et Baand imod Abortum, hans Øyne- og Tandvand, o.a.m. MISUM TENEALIS AMICI! Er det ikke latterligt? Af samme Beskaffenhed er hans medicinske Viin, som er tillavet af lutter hidsige Midler, og et Specificum imod alle Sygdomme, men i Besynderlighed foreskrevet af ham til en ulyksalig svindsottig og et andet af Gigt tærende Menneske». Ibid., s. 13.

47 Ibid., s.15.

vitenskapens seriøse karakter. Det medisinske fakultet og den kunnskap dette fakultetet forvalter, står i motsetning til det sjarlatanen står for. Fakultetet får dermed rollen som de som skal etterprøve og garantere for dem som påberoper seg retten til å utøve legekunsten.

Sammenfatning

Denne artikkelen har rettet oppmerksomheten mot Struensees reformplaner for universitetet, og noen av offentlighetens reaksjoner på dette. Fokuset har særlig vært på legeutdannelsen og forståelsen av hva en lege skal være, slik dette er omtalt i Luxdorphs trykkefrihetsskrifter. På kort sikt skjer det lite med reformplanene for universitetet i København i etterkant av Struensees fall. Gunnerus dør i 1773, året etter at han kommer tilbake til Norge, det medisinske fakultet i København blir gjenstand for en omfattende reform femten år etter dette igjen, og et norsk universitet opprettes ikke før i 1811. Ikke desto mindre er tekstene fra Luxdorphs samlinger viktige for etableringen av en offentlig opinion. De gjør folk flest vant til å mene noe om universitetet, om legeutdannelsen og leger, og de viser at alle har mulighet for å ytre seg. De er typiske vitner for sin egen tid: de løfter frem opplysning og sikker viten, til fordel for irrasjonalitet, spekulasjoner og tro.

Som tekster retter skriftene som er gjennomgått over søkelys mot hva en lege skal være. Dermed tangerer de også spørsmålet om hva slags leger det medisinske fakultet skal utdanne. Den ene av tekstene over diskuterer i direkte forstand en endring av det medisinske fakultet, den andre har klare meninger om hvordan legen skal fungere. Uansett innhold og form bidrar de begge til at et politisk tema kommer frem på en offentlig arena. De foregriper også den folkeopplysning som skjer med den ekspanderende tidsskriftoffentligheten, som i økende grad og gjennom en rekke utgivelser legger vekt på sunnhet og forebyggende helsearbeid. Tekstene viser på denne måten hvordan Struensees lovgivning og politiske virke åpner opp for opplysning på et allment plan. Et av de politiske grep som bidro til å frata ham makten, den svært radikale trykkefrihetslovgivningen, fikk altså konsekvenser langt utover de femten måneder han selv satt ved makten.

Merethe Roos

førsteamanuensis

Høgskolen i Telemark

merethe.roos@hit.no